

10. Науку А. А. Основы таможенного права Европейского Союза. — М: МГИМО, 2002.

11. Соколенко С. И. Глобальные рынки XXI столетия: Перспективы Украины. — К.: Логос, 1998.

12. Толстомятенко Г. П. Европейское налоговое право. Сравнительно-правовое исследование. — М.: Издательство НОРМА, 2001. — 336 с.

О. Ю. Нечипоренко

доцент кафедри правового регулювання економіки юридичного факультету Київського національного економічного університету, канд. екон. наук, доцент

Ю. А. Гоптаренко

викладач кафедри правознавства Київського славістичного університету

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОЇ
МОДЕЛІ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ**

Протягом усього післявоєнного періоду промислово розвинуті країни прагнули сприяти прискоренню науково-технічного прогресу і, в першу чергу, використанню його результатів у всіх областях економічного і громадського життя. Як самостійний напрямок державної політики цілеспрямоване стимулювання нововведень — так звана «інноваційна політика» — остаточно сформувалася лише наприкінці 60-х — на початку 70-х років. Термін «інноваційна політика» (ІП) був вперше використаний у відомій «доповіді Charpie» («Технологічні нововведення: управління й умови здійснення»), підготовлений Міністерством торгівлі США в 1967 році. Зміст поняття ІП з самого початку не був точно визначений, тому в різних країнах це поняття тлумачилося по-різному.

Інноваційний розвиток можна охарактеризувати як процес структурного вдосконалення національної економіки, який досягається переважно за рахунок практичного використання нових знань для зростання обсягів суспільного виробництва, підвищення якості суспільного продукту, зміцнення національної конкурентоспроможності та прискорення соціального прогресу в суспільстві.

З вищенаведеного визначення випливає, що стимулювання інноваційного розвитку не може бути обмеженим лише точковим стимулюванням вибраних тем досліджень чи розробок, а має бути

спрямоване на створення умов для масового пошуку результативних шляхів технологічних змін і швидкої підтримки позитивних знахідок. Відтак головним завданням інноваційної політики держави є забезпечення збалансованої взаємодії наукового, технічного і виробничого потенціалів, розробка та впровадження механізму активізації інноваційної діяльності суб'єктів підприємництва, поширення інновацій в усіх сферах національної економіки.

Особливості процесу економічних трансформацій накладають свої риси на реалізацію інноваційної політики. Насамперед, як зазначалося вище, в перехідній економіці, яка характеризується нестабільністю економічних відносин та інституційною й інфраструктурною недовершеністю, реалізація повного інвестиційного циклу є вельми утрудненою та потребує значних витрат. Додаткові труднощі встановлює активне входження перехідних країн до глобалізованої економіки. Підвищення відкритості економіки запроваджує суттєві обмеження ефективності економічної політики держави, в тому числі — і в інноваційній сфері.

Перед урядами, які здійснюють економічні трансформації, стоїть триєдине завдання щодо здійснення структурної перебудови всього комплексу економічних відносин відповідно до потреб ринкової економіки, потреб відкритої економіки, потреб запровадження інноваційного типу розвитку та побудови основ постіндустріального суспільства.

Особливо рельєфно ця потреба виглядає у світлі руху європейських постсоціалістичних країн до вступу до ЄС. Відставання у модернізації структури національного виробництва загрожує консервацією цих країн у ролі європейської периферії та втраченою, зрештою, їхньою національною ідентичністю, їхньою економічною дезінтеграцією та позиціонуванням як об'єкта у світовому поділі праці.

Вищезазначене обумовлює значну увагу, яка приділяється останнім часом запровадженню інноваційної моделі розвитку і в Україні. Як наголошується в посланні Президента України до Верховної Ради України «Європейський вибір: концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002 — 2011 роки», «Україна зможе посісти належне місце в Європі і в світі за умови опанування інноваційного шляху розвитку, підвалини якого мають бути закладені в процесі структурної перебудови економіки».

Тлумачний словник Ожегова дає такі визначення слова «модель»: 1) зразок якогось виробу чи зразок для виготовлення чогось, а також предмет, з якого відтворюється зображення (модель

для шиття, модель сукні тощо); 2) зменшене чи в натуральну величину відтворення чи макет чогось (модель літака); 3) тип, марка, конструкція; 4) схема якогось фізичного об'єкта чи явища (модель атома).

Поняття інноваційної моделі тісно пов'язане з поняттям інноваційної політики держави. Проте якщо інноваційна модель є певним зразком, ідеальним об'єктом, який держава прагне побудувати, то сучасна державна інноваційна політика — це сукупність заходів — науково-технічних, виробничих, управлінських, фінансово-побутових та інших, пов'язаних зі створенням нових чи вдосконаленням існуючих продуктів або технологічних процесів, застосування їх у виробництві та комерційній реалізації, з просуванням нової чи поліпшеної продукції на ринок збуту. Оскільки розглядати інноваційну модель можна тільки через призму інноваційної політики, то надалі я не буду розмежовувати ці два поняття.

Хотілося б звернути увагу на такі особливості інноваційної політики (моделі):

— *По-перше*, інноваційна політика є більш широким поняттям, ніж науково-технічна, яка традиційно зводиться до вибору пріоритетів у науці і техніці.

Сучасна державна інноваційна політика — це сукупність науково-технічних, виробничих, управлінських, фінансово-побутових та інших заходів, пов'язаних із просуванням нової чи поліпшеної продукції на ринок збуту. Інноваційна політика, в широкому розумінні, поєднує науку, техніку, економіку, підприємництво і управління. Вона торкається всього соціально-економічного середовища, включаючи виробництво, банки, науково-технічні кадри, рівень науково-технічної грамотності населення країни. У сучасній, розвинутій, економічно незалежній державі науково-технічна політика здобуває рис стратегії загального розвитку, підкоряючи собі структурну й інвестиційну політику, з орієнтацією економічної політики на формування інноваційно-інвестиційної моделі розвитку, коли зростання ефективності суспільного виробництва досягається зарахунок росту знань.

Інноваційна політика — це складний і не завжди позбавлений ризику процес, хід якого визначається багатьма вихідними передумовами: технічними, фінансовими, економічними і соціальними. Разом з тим, у всіх розвинених країнах світу робляться спроби формування чіткої політики, здатної реагувати на швидкі і несподівані зміни ситуації, підтримувати складні проекти з високим ступенем технічного і фінансового ризику.

— *По-друге*, інноваційна діяльність тісно пов'язана з інвестиційною, тобто сукупністю практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій. Інноваційна діяльність визначається законодавцем як одна із форм інвестиційної діяльності, що здійснюється з метою впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво і соціальну сферу. З іншого боку, інвестиції — державні, приватні, іноземні чи спільні — створюють матеріальну основу для інновацій. Інноваційна діяльність, пов'язана з капітальними вкладеннями в інновації, називається інноваційно-інвестиційною.

Проблема співвідношення та взаємозв'язку інновацій і інвестицій, взагалі, вимагає окремого аналізу. Як правило, саме інвестиція є безпосереднім носієм інновації, отже, реалізація інноваційної політики у несприятливому інвестиційному кліматі практично неможлива. Між тим, теоретично інновація без інвестиції також може мати місце (звісно, якщо не йдеться про базову інновацію). Зокрема, поліпшуюча інновація може бути здійснена в організаційно-збутовій, навіть технологічній сферах (без заміни основних фондів) — у вигляді інвестицій у людський капітал — перенавчання працівників, підвищення кваліфікації у сфері комерційної діяльності тощо, або в сферах інформаційного чи інфраструктурного забезпечення. Таким чином, саме у ресурсодефіцитній економіці з ознаками несприятливого інвестиційного клімату виважена стимулююча політика держави в інноваційній сфері є особливо важливою.

Умовно можна виділити чотири варіанти інноваційно-інвестиційної політики (моделі), що в різні періоди та у різних промислово розвинутих країнах були пріоритетними в різних поєднаннях.

Так, політика «технологічного поштовху» виходить з того, що пріоритетні напрями розвитку науки і техніки визначала держава, володіючи для цього необхідними матеріальними ресурсами, експертизою та інформаційним забезпеченням. Такий варіант інноваційної політики виходить з наявності науково-технічних і соціально-економічних проблем і передбачає для їхнього вирішення розробку відповідних державних програм, великих капітало вкладень і інших прямих форм державної участі. Подібна політика знаходилася на озброєнні уряду США в 40-50-х роках у період розквіту «великої науки», коли виникли та згодом отримали велике поширення нові технологічні напрями в галузі електроніки, створення ЕОМ, засобів зв'язку, авіабудування. Така

стратегія в різні періоди була характерною для Франції і Великобританії.

Політика ринкової орієнтації визнає провідну роль ринкових ресурсів у виборі напрямків розвитку науки і техніки. Вона передбачає обмеження ролі держави в стимулюванні фундаментальних досліджень, створенні економічного клімату й інформаційного середовища для нововведень у фірмах і досліджень ринку, а також зменшенні кількості форм регулювання, що не сприяє стимулюванню ринкової ініціативи й ефективній перебудові ринку. Ця політика активно проводилася в Японії, ФРН, стала переважною в США в 70-х роках, а в 80-х роках поворот до неї відбувся у більшості інших провідних країн.

Політика соціальної орієнтації передбачає визначене соціальне регулювання наслідків НТП, а процес ухвалення рішення базується на широкому соціально-політичному консенсусі з залученням широкої громадськості. Цей варіант інноваційно-інвестиційної політики ніколи не був основним, однак окремі її елементи знаходили своє відображення в розвитку різних країн.

Останній, четвертий варіант інноваційно-інвестиційної політики — це комплексна політика, спрямована на зміну економічної структури господарського механізму. Вона передбачає великий вплив провідних технологій на розв'язання соціально-економічних проблем, на зміну галузевої структури, на взаємодію суб'єктів господарювання, на рівень життя тощо. Все це вимагає нових форм організації і механізмів управління розвитком науки і техніки. Японія — єдина промислово розвинута країна, що найбільш послідовно, паралельно з ринковою, дотримується цієї політики, хоча елементи такої політики простежуються і у Франції.

Що ж стосується України, то проблемі інноваційно-інвестиційного розвитку нашої держави останнім часом приділяється значна увага. Про це свідчить і прийняття Закону України «Про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002 року, що є базовим у сфері інновацій, а також низки інших законів та підзаконних актів, які досить детально врегульовують порядок здійснення інноваційно-інвестиційної діяльності, а також зростання кількості наукових статей, у яких досліджуються проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку України. Досліджуючи модель інноваційно-інвестиційного розвитку України, слід звернути увагу на такі її особливості:

— *По-перше*, навіть поверховий аналіз свідчить про системний характер процесів, що відбуваються в інвестиційній сфері.

Іншими словами, законодавчий компонент є лише одним із чинників, хоча й дуже важливим. Проте набагато більше успіх проголошеної державної інноваційно-інвестиційної політики залежить від створення реальних економічних стимулів для суб'єктів господарювання, від використання науково-технічного потенціалу, від загальноекономічної ситуації в країні, від рівня фінансування відповідних державних програм.

— *По-друге*, комплексний характер правової бази. Сфера інновацій регулюється законами України «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про наукову і науково-технічну експертизу», «Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків», «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», «Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків», «Про інвестиційну діяльність», «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» та іншими законами в патентно-ліцензійній сфері, законами про створення спеціальних (вільних) економічних зон і територій пріоритетного розвитку, законами з питань оподаткування тощо.

— *По-третє*, тривалий час інноваційному законодавству України була властива певна фрагментарність та непослідовність. Лише в 1999 р. Верховною Радою України було прийнято Концепцію науково-технологічного та інноваційного розвитку України. Базовий закон у цій сфері «Про інноваційну діяльність» вступив у дію після його підписання Президентом лише у 2002 році.

У результаті виникла проблема розірваності єдиного інноваційного організму: власне наука, власне освіта, власне промисловість регулювалися окремими нормативно-правовими актами (Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 13.12.1991 р., Закон України «Про освіту» від 23 травня 1991 року, низка законодавчих актів у галузі підприємництва тощо).

Результатом розірваності науково-виробничого циклу є ускладнення реалізації інноваційного розвитку. Це зумовлює також низьку конкурентоспроможність національної економіки, високу енерго- та ресурсоемність, збільшує техногенне навантаження на природне середовище.

Об'єктом інноваційної політики виступають не лише і не стільки окремі наукові чи виробничі підприємства, але також налагодженість та стабільність їхнього взаємозв'язку, системність взаємодії в процесі створення інновацій. Досвід США, країн Західної Європи, так само як і СРСР, показав, що при інтенсивному освоєнні інновацій більшість учасників інноваційного циклу перебу-

вають, здебільшого, у відносинах організаційної спорідненості. Наприклад, у рамках ТНК на Заході, у рамках одного відомства в колишньому СРСР. Отже, посилюється необхідність цілеспрямованого, системного управління цим процесом, узгодженої взаємодії науковців та спеціалістів різних галузей знань для пошуку і розробки необхідних технологічних процесів, визначення оптимальних режимів роботи, створення устаткування. Не випадково, що саме в процесі управління великими інноваційними проектами були створені і поширились програмно-цільові методи управління.

Зараз законодавець робить спроби об'єднати вищезазначені сфери і подолати розбіжності в їх правовому регулюванні шляхом прийняття єдиних нормативно-правових актів. Великим поштовхом у формуванні інноваційно-інвестиційної моделі розвитку нашої держави стало прийняття Закону України «Про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002 року. Цей Закон визначає правові, економічні та організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності в Україні, встановлює форми стимулювання державою інноваційних процесів і спрямований на підтримку розвитку економіки України інноваційним шляхом. Згідно з цим Законом, державну підтримку одержують суб'єкти господарювання всіх форм власності, що реалізують в Україні інноваційні проекти, і підприємства всіх форм власності, які мають статус інноваційних.

Згідно ст.1 Закону, інновації — це новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери. Інноваційна діяльність — діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг. Інноваційне підприємство (інноваційний центр, технопарк, технополіс, інноваційний бізнес-інкубатор тощо) — підприємство (об'єднання підприємств), що розробляє, виробляє і реалізує інноваційні продукти і (або) продукцію чи послуги, обсяг яких у грошовому вимірі перевищує 70 відсотків його загального обсягу продукції і (або) послуг.

Головною метою державної інноваційної політики, згідно Закону, є створення соціально-економічних, організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення

впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних енерго- та ресурсозберігаючих технологій, виробництва та реалізації нових видів конкурентоздатної продукції.

Важливою складовою інноваційно-інвестиційної моделі розвитку України є основні напрями інноваційної діяльності, що визначені Законом України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 16 січня 2003 року № 433-IV, Концепцією науково-технологічного та інноваційного розвитку України, що схвалена Постановою Верховної Ради України від 13 липня 1996 року № 916-XIV.

Так, Закон визначає правові, економічні та організаційні засади формування та реалізації пріоритетних напрямів інноваційної діяльності в Україні. Метою Закону є створення правової бази для концентрації ресурсів держави на провідних напрямках науково-технологічного оновлення виробництва та сфери послуг у країні, забезпечення внутрішнього ринку конкурентною наукоємною продукцією та виходу з нею на світовий ринок. Визначені цим Законом пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні зобов'язують органи виконавчої влади України всіх рівнів створювати режим найбільшого сприяння виконання робіт, спрямованих на реалізацію відповідних пріоритетних напрямів, та концентрації на них фінансово-економічних та інтелектуальних ресурсів. Пріоритетні напрями інноваційної діяльності поділяються на стратегічні та середньострокові.

Стратегічні пріоритетні напрями інноваційної діяльності — це розраховані на тривалу перспективу (не менше десяти років) найважливіші напрями інноваційної діяльності щодо забезпечення соціально-економічного зростання держави, розроблені на основі науково-прогнозного аналізу світових тенденцій соціально-економічного та науково-технологічного розвитку з урахуванням можливостей вітчизняного інноваційного потенціалу. Верховна Рада України визначає такі стратегічні пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні на 2003—2013 роки:

- модернізація електростанцій; нові та відновлювані джерела енергії; новітні ресурсозберігаючі технології;

- машинобудування та приладобудування як основа високо-технологічного оновлення всіх галузей виробництва; розвиток високоякісної металургії;

- нанотехнології, мікроелектроніка, інформаційні технології, телекомунікації;

- вдосконалення хімічних технологій, нові матеріали, розвиток біотехнологій;

- високотехнологічний розвиток сільського господарства і переробної промисловості;
- транспортні системи: будівництво і реконструкція;
- охорона і оздоровлення людини та навколишнього середовища;
- розвиток інноваційної культури суспільства.

Як бачимо з вищенаведеного, основними пріоритетами інноваційно-інвестиційної діяльності в Україні зараз є важка промисловість, інформаційні технології, сільське господарство, транспорт, а оздоровлення людини займає передостанню позицію.

Ще хотілося б звернути увагу на джерела фінансування інновацій. Практика виконання Державного бюджету України за останні кілька років демонструє не тільки недостатність обсягів фінансування наукової та науково-технічної діяльності, а й нестабільність джерел фінансування досліджень та розробок в Україні. Крім того, видатки на науку є одним з перших кандидатів на секвестр. Скорочення бюджетного фінансування науково-технологічної сфери відбувається нерівномірно також за окремими статтями розділу.

Можливості залучення державних фінансів для фінансування інноваційних процесів в економіці України досить обмежені. Частка видатків державного бюджету в ВВП знизилася від 44,6 % у 1995 р. до 27,4 % в 2001 р. Між тим, в умовах зростання виробництва в Україні в 2000-2002 рр. доходи бюджету залишаються нестабільними. Незважаючи на те, що за 9 місяців 2002 року ВВП зріс на 4,1 % в порівнянні з аналогічним періодом 2001 р., а надходження прямих податків зросли у зв'язку з цим на 17 %, загалом за цей час доходи бюджету склали лише близько 90 % запланованих. Ведучи політику бюджетного збалансування, уряд обмежує інвестиційну функцію бюджету, що гальмує оновлення економіки і запровадження інновацій.

Незважаючи на значне зростання як доходів, так і заощаджень громадян протягом 2001—2002 рр., населення поки що не володіє достатніми коштами для того, щоб його заощадження стали вагомим джерелом фінансування інновацій.

Дефіцит власних фінансових ресурсів суб'єктів економіки доповнюється нерозвиненістю інституційних інвесторів — банків, страхових фірм, інвестиційних компаній тощо, а також ринку цінних паперів.

Надто високою залишається собівартість банківських послуг, що є додатковим чинником завищення кредитних ставок та зниження відсотка по депозитах. Отже, банки акумулюють незна-

чну частку фінансових ресурсів у країні. Незважаючи на позитивні тенденції в банківській сфері, що спостерігаються в останні роки, слід констатувати об'єктивну фінансову неспроможність банків забезпечити кредитування інноваційного розвитку економіки. Таке становище призводить до збереження надто високої ставки по кредитах комерційних банків.

Практично не відбувається поліпшень у питанні розвитку інституційних інвесторів, які могли б здійснювати інноваційне інвестування, а також розвитку інноваційної інфраструктури. Зокрема, в Україні досі не створено жодного інвестиційного банку довгострокового кредитування, Державного банку реконструкції і розвитку.

Окремим напрямом фінансування інноваційної діяльності може стати залучення коштів іноземних інвесторів. У країнах, що розвиваються, та країнах перехідних економік саме іноземні інвестиції небезпідставно розглядають як джерело організаційних та технічних інновацій. Багато вітчизняних експертів також обстоюють думку, що лише іноземні інвестори здатні переорієнтувати економіку на інноваційні рейки. Проте в дійсності обсяги інвестицій, що надходять до України, залишаються низькими, а їхня структура не дає можливості говорити про їхній інноваційний характер. У ній переважають вкладення у виробничу сферу, причому вони майже не торкаються перспективних високотехнологічних виробництв. Натомість зростають вкладення у сферу торгівлі, які ведуть до зростання імпорту в Україну, причому перш за все — продукції споживчого характеру.

За I півріччя 2002 р. зареєстровано прямих іноземних інвестицій в обсязі 425,5 млн дол. США, що на 15,7 % більше ніж за аналогічний період 2001 року. Чистий приріст іноземного капіталу у I півріччі 2002 р. склав 275,8 млн дол. США, що на 15,3 % більше порівняно з його приростом за I півріччя 2001 року. Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій в Україну на 01.07.2002 р. становив 4745,2 млн дол. США.

Найбільшим обсяг нагромаджених іноземних інвестицій залишається в харчовій промисловості та переробці сільськогосподарських продуктів — 17,4 % від загального обсягу інвестування; оптовій торгівлі та посередництві у торгівлі — 15,3 %; фінансовій діяльності — 7,9 %; транспорті — 6,9 %. У машинобудування спрямовано лише 7,4 % загального обсягу інвестицій. Між тим, показники щодо структури іноземних інвестицій, які надійшли останнім часом, свідчать про певні структурні зміни. Так, за період, який охоплює жовтень 2001 — червень 2002 рр., 25 % чистого припливу іноземних ін-

вестицій надійшли у сферу оптової і роздрібно́ї торгівлі; 17,2 % — металургію і металообробку; 7,3 % — фінансову діяльність. Натомість частка чистого приросту інвестицій у харчову промисловість становила 1,5 %; машинобудування — 3,1 %.

Останнім часом в Україні невпинно зростає питома вага фінансування наукових та науково-технічних робіт за рахунок коштів іноземних замовників. У 1995 р. вона становила 15,6 %; у 2000 р. — 23,3 %; а у 2001 р. цей показник зріс до 25 %. У 2001 р. вперше за обсягами та часткою в загальному фінансуванні іноземне фінансування було більшим ніж фінансування із державного бюджету за розділом «Фундаментальні дослідження і сприяння науково-технічному прогресу». За часткою іноземного фінансування в сумарних витратах на науку Україна випередила Росію (17,1 %), Великобританію — лідера по частці іноземного фінансування серед розвинених країн Заходу (16,8 %) і всі східноєвропейські країни, де частка іноземного фінансування варіює в межах від 1,5 % до 5 %. Фактично об'єм іноземного фінансування вітчизняної науки становить не менше 25 % бюджету.

Повна виважена оцінка вказаного феномена потребує ґрунтовних відповідей на питання:

За якими науково-технічними напрямками виконуються фінансовані зарубіжними замовниками НДДКР,

Як збігається ця тематика із національними науковими і науково-технічними (й інноваційними) пріоритетами,

Як це змінює існуючу структуру науково-технічного потенціалу і впливає на його майбутню структуру.

Безперечно, залучення зарубіжного фінансування дає можливість забезпечувати виживання наукових установ, оснащення їх сучасним обладнанням, підтримки рівня життя науковців. Проте водночас слід пам'ятати, що вивезення інтелектуального продукту за кордон на ранній стадії інноваційного процесу веде до негативних наслідків. Де-факто відбувається «приватизація» результату діяльності наукового колективу, основи для отримання якого, як правило, було створено за допомогою бюджетного фінансування. Особливо небезпечним видається поширення форм «неформального» фінансування наукових розробок через готівкові гранти чи оплату зарубіжних поїздок науковців, що може, за нинішньої неврегульованості вітчизняної системи захисту інтелектуальної власності, вести до прямої некомпенсованої втрати національного інтелектуального продукту. У такому разі можлива безпосередня «приватизація» наукового результату окремою особою чи групою осіб. Вельми показово, зокрема, що на тлі знач-

ного збільшення обсягів іноземного фінансування зменшуються обсяги експорту науково-дослідних і дослідно-конструкторських послуг. Так, в 2001 році експорт становив 39,3 млн дол. США (складає 76,0 % від обсягів 1998 р.), імпорт — 10,4 млн дол. США (складає 142,5 % від обсягів 1998 року).

З початку 90-х років готовність України співробітничати з інвесторами проголошувалася на найвищому державному рівні. Було прийнято, зокрема, Закон України «Про іноземні інвестиції» від 19 березня 1993 року, Декрет Кабінету Міністрів України «Про режим іноземного інвестування» (зараз жоден з цих нормативно-правових актів не діє). Нині чинними є Закони України «Про інвестиційну діяльність» від 18 вересня 1991 року № 1560-XII, «Про режим іноземного інвестування» від 19 березня 1996 року № 93/96-ВР, «Про захист іноземних інвестицій в Україні» від 10 вересня 1991 року № 1540а-XII.

20 грудня 2001 року Законом України «Про внесення змін до деяких законів з метою усунення ухилення окремих підприємств, створених за участю іноземних інвесторів, від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)» № 2899-III до нормативно-правових актів у сфері інвестиційної діяльності було внесено важливі зміни, що стосуються прав та гарантій діяльності іноземних інвесторів. Так, було виключено положення, згідно якого регулювання інвестиційної діяльності здійснюється шляхом проведення кредитної та амортизаційної політики, в тому числі шляхом прискореної амортизації основних фондів (пільги по амортизації можуть встановлюватися диференційовано для окремих галузей і сфер економіки, елементів основних фондів, видів устаткування). Також у інвесторів було відібрано законодавчо закріплену можливість отримання фінансової допомоги у вигляді дотацій, субсидій, субвенцій, бюджетних позик на розвиток окремих регіонів, галузей, виробництв.

Ст. 18 Закону визначає гарантії здійснення інвестиційної діяльності. Держава гарантує стабільність умов здійснення інвестиційної діяльності, додержання прав і законних інтересів її суб'єктів. Умови договорів, укладених між суб'єктами інвестиційної діяльності, зберігають свою чинність на весь строк дії цих договорів і у випадках, коли після їх укладення законодавством встановлено умови, що погіршують становище суб'єктів або обмежують їх права, якщо вони не дійшли згоди про зміну умов договору. Це, до речі, є досить поширеною практикою в законодавстві країн, які бажають залучити значні інвестиційні засоби. Законом від 20.12.2001 р. до цієї норми було внесено зміни, і те-

пер вищезазначені гарантії не поширюватимуться на податкове, митне і валютне законодавство, а також законодавство з питань ліцензування певних видів господарської діяльності. Тобто, у інвесторів лишаються гарантії від зміни законодавства тільки з питань, що не мають принципового значення.

Ст. 19 Закону стосується питань захисту інвестицій. Так, державні гарантії захисту інвестицій — система правових норм, спрямованих на захист інвестицій — не можуть бути скасовані або звужені стосовно інвестицій, здійснених у період дії цих гарантій. Згідно нової редакції Закону, державними гарантіями захисту інвестицій вважатиметься система правових норм, які спрямовані на захист інвестицій та не стосуються питань фінансово-господарської діяльності учасників інвестиційної діяльності та сплати ними податків, зборів (обов'язкових платежів). Такі зміни дозволять державі без особливих ускладнень, за власним розсудом, у будь-який момент змінювати податкове, митне, ліцензійне законодавство стосовно інвесторів.

Вищезазначеним Законом було внесено зміни, що обмежують права інвесторів порівняно з попередніми редакціями, також і до Законів України «Про податок на додану вартість» та «Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження».

Таким чином, інвестиційне законодавство України не є стабільним, що свідчить про відсутність вираженої комплексної інвестиційної політики держави. Це негативно впливає на вибір іноземним інвестором об'єкта інвестування. Вже вкотре вводячи в оману іноземних інвесторів, можна просто не дочекатися вкладення коштів у вітчизняну економіку. Не можна скасовувати пільги, які були надані під чесне слово законодавця. Приватизація українських підприємств і так не є прозорою для інвесторів через прогалини в законодавстві, а директорам українських підприємств доводиться приховувати від інвесторів реальний фінансовий стан підприємства. Замість того, щоб вдосконалювати законодавство про господарські товариства і залучати приватні інвестиції, законодавець продовжує переконувати іноземних інвесторів у несприятливому інвестиційному кліматі в Україні.

Вищенаведене свідчить про прагнення держави здійснити прорив у сфері науки і техніки, причому за допомогою здебільшого прямих форм державної участі, а не приватного інвестування. Однак за даних економічних умов таке завдання досить важко здійснити.

У контексті фінансування інноваційної діяльності в Україні окремої уваги заслуговує питання розвитку **венчурного капіталу**. Відомо, що в країнах Європи та США венчурний капітал є одним із важливих інструментів фінансування науково-дослідних робіт та розвитку високих технологій, підтримки малого та середнього бізнесу. На жаль, роль венчурного капіталу у зазначених галузях в Україні залишається незначною.

Слово «венчур» (від англ. venture) означає ризик, що лежить в основі поняття «венчурний капітал». Якщо підприємець має унікальну ідею, яка вже втілена у вигляді продукту або послуги й має значний ринковий потенціал, венчурний інвестор може вкласти необхідну суму в проєкт у розрахунок отримати великий прибуток. Звичайно, у цьому випадку інвестор поділяє з підприємцем ризик, пов'язаний з відсутністю досвіду активної реалізації продукту або послуги. Венчурний інвестор вкладає кошти в досить велику кількість не пов'язаних між собою проєктів у різноманітних сферах діяльності, тим самим диверсифікуючи свої внески з метою зниження загального ризику.

Венчурний бізнес виконує роль посередника між потенційним інвестором та підприємством, яке потребує стартового капіталу чи інвестицій для реалізації нового проєкту. Інвесторами — акціонерами венчурного фонду у такому разі можуть бути корпорації, пенсійні фонди, страхові компанії, приватні особи, банки. Використовуючи кошти інвесторів, венчурний фонд, по-перше, купує пакет акцій компанії (підприємства) розміром від 25 % до 40 %, по-друге, через деякий час надає цій компанії інвестиційний кредит. Очікується, що за 3—7 років вартість компанії суттєво збільшиться завдяки впровадженню у виробництво та реалізації нових видів продукції, зокрема високотехнологічних. Венчурний фонд продає пакет акцій, який перебував у його власності, і розподіляє прибуток від продажу між акціонерами.

Позитивним аспектом діяльності венчурних компаній є те, що вони, на відміну від стратегічних промислових інвесторів, у ролі яких часто виступають ТНК, не приводять, як правило, до підпорядкування економіки країни інтересам гігантів світового бізнесу. Важливим позитивним чинником є й те, що діяльність венчурних фондів веде до впровадження на придбаних або контрольованих підприємствах інноваційних виробничих, управлінських, маркетингових технологій, формування прошарку національних кадрів, які готові до сприйняття інновацій.

Умовами успішної реалізації проєктів венчурного інвестора є:

- наявність ринків та галузей, що швидко розвиваються (що залежить від зростання економіки в цілому);
- перспективи розвитку окремої компанії;
- наявність кваліфікованого менеджменту компанії, який зможе ефективно використати інвестиції та підвищити вартість компанії;

- достатній рівень розвитку фондового ринку, що дозволить об'єктивно оцінити поточну вартість компанії, тобто створить сприятливі умови для вигідного продажу венчурним інвестором пакету акцій компанії, яка виступала об'єктом інвестування.

Порядок створення та діяльності венчурних фондів в Україні встановлено Законом України «Про інститути спільного інвестування», який набув чинності 15 березня 2001 року. Крім того, Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку визначено порядок реєстрації випуску акцій з метою здійснення спільного інвестування та інвестиційних сертифікатів венчурного фонду. Незважаючи на це, Указом Президента України від 25 березня 2002 року було знову поставлене питання про розробку законопроекту «Про основні засади формування та регулювання ринку венчурного капіталу в Україні», що свідчить про визнання неефективності наявних правових інструментів. Зокрема, відкритим залишається питання про стимулювання розвитку венчурного капіталу, заохочення потенційних інвесторів до участі у ньому.

Перехід до інноваційної моделі економічного розвитку потребує реалізації трьох головних завдань:

- розвитку конкурентоспроможного підприємницького сектора та його ядра — великих корпорацій, його здатності до концентрації і перерозподілу коштів у пріоритетні напрями;
- слідування державним пріоритетам розвитку освіти, науки і технологій;

- повноцінної інтеграції у глобальну інноваційну сферу, світову торгівлю наукоємними товарами та інтелектуальною власністю.

Реалізація цього завдання вимагає здійснення комплексу узгоджених заходів державної економічної політики, спрямованих на створення передумов для переходу України до інноваційно-інвестиційної моделі розвитку:

1. Реалізація комплексу заходів стимулювання інноваційної діяльності, передбаченого чинним законодавством, зокрема, законом «Про інноваційну діяльність» в умовах несприятливого інвестиційного клімату містить серйозну загрозу нецільового використання передбачених коштів і пільг, поширення «фіктивних»

інновацій, відкачування оборотних коштів підприємств до псевдоінноваційних підприємств та їхнього використання для прискорення витоку за кордон інтелектуального продукту, який не доходить до стадії впровадження в Україні.

З огляду на це, провідним напрямом у процесі переходу України до інноваційного розвитку має стати поліпшення інвестиційного клімату в Україні та всебічне стимулювання національного капіталотворення та інвестиційних процесів. Ключовим засобом на цьому шляху є, на думку вчених, виведення витрат підприємства на інвестиції в основні фонди з-під оподаткування податком на прибуток. Лише цей крок може надати суттєве прискорення розвиткові інвестицій в Україні. Через значну обмеженість інвестиційних ресурсів слід цілеспрямовано сприяти їхній концентрації на інноваційних напрямках.

Попри визнання провідної ролі інвестицій, які здійснюються з внутрішніх джерел фінансування, в політиці забезпечення інноваційного розвитку значна увага має приділятися створенню сприятливих умов для залучення в українську економіку іноземних інвестицій. Потреба залучення іноземних інвестицій під конкретні програми і проекти, які мають інноваційне спрямування, потребує подальшого формування організаційного механізму залучення іноземних інвестицій. З метою забезпечення інноваційної спрямованості іноземних інвестицій слід здійснювати такі заходи:

- формування виваженої, комплексної інвестиційної політики, зокрема, визначення галузей промисловості та виробництва, що є пріоритетними для іноземного інвестування;
- зниження рівня оподаткування підприємств з іноземними інвестиціями у галузях економіки, які належать до пріоритетних напрямів інноваційної діяльності, при перевищенні інвестиціями певного розміру або виконанні завдань здійснення інноваційної діяльності;
- заохочення спільного фінансування інвестиційних проектів вітчизняними та зарубіжними інвесторами з метою залучення сучасних виробничих, маркетингових, управлінських та організаційних інновацій;
- формування загальнонаціональної інформаційної мережі спеціальних інституцій, аудиторських, консалтингових фірм, які виступатимуть джерелом достовірної інформації про інвестиційні можливості підприємств, галузей та регіонів, інвестиційні перспективи, умови діяльності іноземних капіталів на території України, становище на ринках, виробничий, науково-технологічний,

кадровий потенціал, макроекономічне становище, правове середовище тощо.

Без приватних інвестицій інноваційну економіку в країні буде побудувати дуже важко, тому варто використати в цьому розумінні досвід Росії, де передбачається розробити ряд заходів, спрямованих на залучення приватних капіталів у науково-технічний сектор. Серед них — розподіл ризиків інноваційних проєктів між бізнесом і державою, розвиток венчурного фінансування, міжнародної технологічної кооперації і «активне дипломатичне супроводження російських розробок на міжнародному ринку». Також проголошується відмова від «однозначного вибору і підтримки державою обмеженого кола науково-технологічних проєктів чи галузей економіки».

2. У податковій сфері назріла необхідність прийняття Податкового кодексу, де було б доцільно виділити спеціальний розділ, який би включав комплекс пільг інноваційного спрямування, таких як:

- застосування пільг в оподаткуванні прибутку інноваційних підприємств згідно чинного законодавства;
- звільнення від податків наукових установ, діяльність яких здійснюється за рахунок державного бюджету;
- звільнення від оподаткування коштів, спрямованих на підвищення кваліфікації і перепідготовку наукових кадрів (з прирівнюванням їх до інвестицій в людський капітал);
- звільнення від оподаткування коштів підприємств, які спрямовуються на фінансування наукових досліджень (з прирівнюванням їх до інвестицій у інтелектуальний капітал);
- звільнення від оподаткування коштів комерційних банків, страхових компаній, пенсійних фондів та інших фінансових установ, які інвестуються в інноваційні підприємства та встановлення пільг з оподаткування коштів, отриманих внаслідок цих інвестицій;
- надання пільг в оподаткуванні комерційних банків, які здійснюють кредитування інноваційних підприємств, насамперед — довгострокове.

3. У бюджетній сфері обмеженість бюджетних ресурсів у жодному разі не може сприйматися як привід для відмови від державного фінансування науково-технічної та інноваційної діяльності. Ключове місце в бюджетному стимулюванні інноваційних процесів має посідати розробка «бюджету розвитку» як програми концентрації і витрачання інвестиційних ресурсів з централізованих і децентралізованих джерел. Завдання «бюджету розвитку»

полягає в забезпеченні більш ефективного та цільового використання бюджетних коштів, а також в узгодженні державного і приватного інвестування. До реалізації «бюджету розвитку» має бути залучено державний Український банк реконструкції і розвитку.

4. Ефективна реалізація інноваційної стратегії неможлива без створення передбаченої Законом України «Про інноваційну діяльність» інноваційної інфраструктури — сукупності підприємств, організацій, установ, їх об'єднань, асоціацій будь-якої форми власності, що надають послуги із забезпечення інноваційної діяльності (фінансові, консалтингові, маркетингові, інформаційно-комунікативні, юридичні, освітні тощо). Насамперед, це:

- державний банк реконструкції та розвитку, в рамках якого має здійснюватися надання цільових кредитів під інвестиційні проекти інноваційного спрямування на пільгових умовах та з майновими гарантіями їхнього цільового використання;

- центральні та регіональні інноваційні фінансово-кредитні установи;

- великі конкурентоспроможні фінансово-промислові корпорації. Промислово-фінансові групи, згідно Закону України «Про ПФГ в Україні», прийнятому ще у 1996 році, створюються з метою реалізації державних програм розвитку пріоритетних галузей і структурної перебудови, включаючи і міжнародні програми, і мають термін дії відповідно до цих документів. Останнє положення практично перекреслює позитивний потенціал ПФГ. Адже діяльність суб'єктів ринку, що здійснюють розвиток пріоритетних галузей і продукції, не може обмежуватися короткостроковим періодом. Таким чином, необхідна модернізація вказаного закону, який сприяв би орієнтації ПФГ на виробництво інноваційної пріоритетної продукції. Запровадження дієздатних ПФГ могло б суттєво скоротити розрив між фінансовим та виробничим капіталом та, шляхом об'єднання цих ресурсів, значно підвищити спроможність до фінансування інноваційної діяльності за рахунок власних коштів групи;

- технологічні парки — це здебільшого комплекси підприємств та організацій з визначеними науково-технічними напрямками. Комплекс об'єднує дослідження, розробку та виробництво і на основі розвинутої підприємницької діяльності забезпечує реалізацію високих технологій, виробництво конкурентоспроможної продукції. Матеріальною базою інноваційної структури є велика наукова організація і територія з розвинутою науковою, виробничою, господарською та соціальною інфраструктурою,

об'єкти якої зорієнтовані на розробку і впровадження нових технологій, машин, матеріалів.

5. Регуляторна сфера. Слід здійснювати постійний моніторинг існуючих нормативних актів та тих, що готуються до прийняття, на предмет їхнього впливу на інноваційну діяльність. Досвід такого моніторингу напрацьований, зокрема, Держпідприємництвом щодо нормативних актів у сфері підприємницької діяльності.

Необхідно продовжувати вдосконалення і розвиток чинного законодавства в патентно-ліцензійній сфері, приведення його у відповідність до норм міжнародного права інтелектуальної власності з урахуванням необхідності запровадження перехідного періоду для запобігання порушення національних економічних інтересів.

Отже, чинники екстенсивного розвитку економіки вичерпано, що спонукає до пошуку нових факторів економічного зростання, які б відповідали сучасним тенденціям у світовій економіці. Запровадження в Україні інноваційно-інвестиційної моделі економічного зростання перетворюється на об'єктивну необхідність, альтернатива якій — занепад національної економіки.

Заяви про те, що в Україні на даний час в основному склалися необхідні передумови для переходу на інноваційну модель економічного розвитку, видаються надто оптимістичними. За умов недосконалості ринкового механізму ціноутворення, фондового, товарного, кредитного, грошового та валютного ринків та ринку цінних паперів поки що не можна говорити про наявність ринкових стимулів інноваційного розвитку. Тим часом дефіцит фінансових ресурсів перешкоджає цілеспрямованим діям держави в інноваційній сфері. Таким чином, модернізація української економіки на засадах інноваційного розвитку має забезпечуватися комплексним застосуванням всіх доступних важелів економічної політики, мобілізацією підприємницького потенціалу суспільства, взаємодії держави, науки і бізнесу.

Література

1. Матеріали двадцять першого засідання «Круглого столу» «Безпека економічних трансформацій». Засновниками «круглого столу» є Національний інститут стратегічних досліджень (НІСД), Центр антикризових досліджень, Державний комітет України з питань регуляторної політики і підприємництва, Український союз промисловців і підприємців (УСПП) та Українська федерація працівників недержавних служб безпеки (УФПНСБ).

2. Мазур О. Науково-технічні інновації — головний фактор стійкого економічного розвитку // Світ. — 2001. — № 45—46. — Груд. — С. 2.
3. Потапенко В. Инновационное надувательство. Государство вновь пытается обмануть инвесторов // Юридическая практика. — 2001. — № 52. — Дек. — С. 8.
4. Потапенко В. Вперед — к инновациям! // Юридическая практика. — 2001. — № 52. — Дек. — С. 6.
5. Нужен инновационный прорыв. По материалам совместного заседания Совета безопасности и президиума Госсовета России // Конкурс русских инноваций, 2001 — 2004. Новости инноваций, 05.03.04.

Ю. О. Тимошенко

доцент кафедри філософії
та соціології

Національної академії податкової
служби України, канд. іст. наук

СТАДІЇ УКРАЇНСЬКО-БОЛГАРСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИЙ ПЕРІОД (ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Об'єктивні процеси глобалізації, європейської та регіональної інтеграції потребують нових підходів до функціонування системи міждержавної взаємодії України з іншими державами загалом, і Болгарією, зокрема. Для того щоб сьогодні оперативно реагувати на стрімкий перебіг подій, необхідно переглядати механізми двосторонньої співпраці, які були ефективними у минулому, з позицій теперішньої реальності. Об'єктивним актуалізуючим чинником виступає ще й те, що в українській історіографії зроблено лише перші кроки у системному науковому аналізі цього питання.

Досліджувати дану проблему необхідно комплексно, розглядати в контексті дві взаємно пов'язані перспективи. З одного боку, це аналіз зовнішньо-торговельної складової міжнародного економічного співробітництва України та Болгарії. Взаємини між ними у постсоціалістичний період ілюструється даними за останній рік, оскільки в цілому вони відбивають загальну тенденцію, яка була притаманна українсько-болгарській співпраці в економічній сфері останнього десятиліття. З другого, — це договірно-правове забезпечення зовнішньоекономічної співпраці, яке визначає організаційні аспекти зовнішньої політики держави та регулює правовідносини у цій сфері, уможливорює реалізацію стра-